

Boris Marić¹

Crkveno pitanje u Crnoj Gori: vjerska (ne)sloboda, nacionalistička platforma ili politički „interplej”

UMJESTO UVODA

Crnogorsko društvo živi svoje dvojnosti, njegova podijeljenost ima svoje korijene, a proces „ozakonjavanja” vjerskih sloboda pretvorio se u poligon za legitimisanje dvije dominantne politike. Ovaj proces počeo je još 2015. godine uz brojne turbulencije pa je, dijelom i zbog negativnog mišljenja međunarodnih stručnih tijela poput Venecijanske komisije, Nacrt zakona povučen na neko vrijeme. Treba znati da je i 2015. godina, baš kao i 2019. godina, prethodila godini parlamentarnih izbora, što može biti indikativno i pojačati sumnje u korišćenje metoda „političkog nadigravanja”, koje u realnosti pred svake državne izbore stvori neku vrstu predreferendumske psihologije. U takvoj atmosferi, većina biračkog tijela usmjerena je ka nacionalnom svrstavanju, što direktno potkopava koncept građanske države. Tako su kampanje koje dominantno imaju za temu naglašeno deklarativne nacionalne poglede, odbranu tradicije, svetinja, kulturne baštine, a kod DPS-a i tendenciju izgradnje ili zaokruživanja identiteta, u stvari najbolji način da se mnogi učinci vlasti povezani sa kvalitetom života građana, nedovoljno demokratskim iskoracima, promašenim institucionalnim reformama stave u drugi plan. Ideja ili, konkretno, afirmacija političke platforme o „ispravljanju istorijskih nepravdi” u duboko podijeljenom društvu je pogrešan put, sizifovski posao. Jačanje „politika identiteta”, te sve složeniji odnosi između dviju država, Crne Gore i Srbije, prijete da ostave dublje posljedice urušavajući dodatno i onako krhke osnove regionalne saradnje. Loša je poruka da je osim brojnih problema kojima su političke elite država regiona kumovale u proteklim decenijama,

1

¹ Boris Marić je izvršni direktor Centra za građanske slobode CEGAS iz Podgorice.

moгуće stvoriti i dodatne, te da je praktično nemoguće uspostavljati neki vid regionalne saradnje bez određenog nivoa međunarodnog posredovanja. U ovom tekstu govorićemo o nekim aspektima složene dinamike unutrašnjih i spoljašnjih problema pokrenutih usvajanjem Zakona o slobodi vjeroispovijesti. Rad će suštinski biti podijeljen u dvije cjeline. Prvi dio će predstaviti nešto što možemo nazvati hronologijom konteksta, u kome se približavaju uzroci i nagovještavaju posljedice manipulativnosti donosilaca odluka kroz afirmaciju parcijalnih političkih interesa. Drugi dio pruža nekoliko relevantnih pravnih pogleda, nakon čega slijedi zaključno razmatranje posljedica interpleja.

I HRONOLOGIJA KONTEKSTA

Zašto je Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica u Crnoj Gori postao osnov za razne vidove podjela i antagonizama u već podijeljenom društvu ili društvima? Koji to dijelovi ovog Zakona imaju konfliktni potencijal i zašto je ovo pitanje pokrenuto u izbornoj godini, u kojoj treba da se održe redovni parlamentarni izbori? Na ovo drugo pitanje mogli bismo donekle odmah odgovoriti. Naime, logično se može iznijeti argument da praktično ne postoji dobar trenutak za donošenje ovakvog Zakona. Sljedeće godine je popis stanovništva, a ako je suditi po iskustvu prethodnog popisa iz 2011. godine, kampanja je identična ovoj za parlamentarne izbore, tako da ova tema ostaje uvijek potencijalno nezgodna. Možemo čak u sklopu oba procesa koja slijede tražiti motive aktuelizacije i donošenja Zakona o slobodi vjeroispovijesti.

Nećemo se vraćati značajnije u prošlost, jer vjerujem da je potrebno sagledavati period blizak i aktuelno povezan sa činom donošenja spornog Zakona, a najdalja tačka u bliskoj prošlosti može biti referendum iz 2006. godine.²

² Pojašnjenje: Jedna od mogućih godina za početak nekog vida analize mogla je biti i 1992. godina i donošenje Ustava Republike Crne Gore, koji je tada propisivao drugačija rješenja u odnosu na identitetska pitanja. Status službenog jezika i odnos države i crkve i vjerskih zajednica definisan ustavnim rješenjima bio je predmet javne debate, ali ne i debate koja je mogla bitnije cijepati crnogorsko društvo, iako se naznake već uočavaju tokom popisa iz 2003. godine.

Činjenica je da je proces donošenja jednog ovakvog zakonskog akta, sa osjetljivom tematikom zbog specifičnosti koje ona nosi u odnosu između crnogorske države i Srpske pravoslavne crkve (SPC), počeo još 2015. godine. Zašto je to bitno naglasiti?

Prije svega zbog toga što je Venecijanska komisija i tada ocjenjivala tekst predloženog Zakona. Ako pogledamo crnogorske medije, imamo objavu portala CDM, koji je u stvari prenio tekst iz dnevnog lista *Dan*, u kom se kaže da je Venecijanska komisija 27. novembra 2015. godine pripremila mišljenje br. 820/2015 o Nacrtu zakona o slobodi vjeroispovijesti u Crnoj Gori. Mišljenje je prethodno dostavljeno Ministarstvu za ljudska i manjinska prava u Vladi, na čijem se čelu u to vrijeme nalazio Suad Numanović. Venecijanska komisija i OEBS/ODHIR su mišljenje pripremili za plenarnu sjednicu Venecijanske komisije u decembru 2015. godine, ali je Ministarstvo povuklo akt iz procedure pred tim međunarodnim tijelom.³

Tada je Venecijanska komisija dala negativno mišljenje o tekstu mogućeg Zakona, jer je sadržao određeni broj diskriminatornih normi. Zvanična Crna Gora je i tada zatražila mišljenje eksperata Venecijanske komisije na pripremljeni tekst Zakona.

Tekst nam taksativno navodi sporne tačke koje je Venecijanska komisija prezentirala.

Venecijanska komisija i OEBS/ODIHR u zaključku smatraju da je **neophodno zamijeniti zastarjeli Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1977. godine** novim Zakonom o slobodi vjere, **prateći razvoj pravni, političkih i društvenih uslova u kojima se vjerske zajednice uspostavljaju i djeluju.**

Ova međunarodna tijela su smatrala da Nacrt zakona donosi ozbiljne probleme po mnogim pitanjima koja moraju biti tretirana: proces ponovne registracije, opterećujući zahtjevi registracije, diskriminatorno državljanstvo, teritorijalni zahtjevi o poklapanju granica vjerskih zajednica sa granicama države Crne Gore, nesrazmjerne sankcije za vjerske zajednice (zabrana i uklanjanje iz registra) i, kako kvalifikuju, konačno pitanje konfiskacije crkava, vjerskih objekata i drugih nepokretnosti vjerskih zajednica iz normi tadašnjeg Nacrta zakona, kao i imovinska prava vjerskih zajednica.

³ <https://m.cdm.me/drustvo/dan-objavio-misljenje-venecijanske-komisije-drzava-ne-moze-da-oduzima-crkvenu-imovinu/>

U mišljenju su date preporuke da crkve i vjerske zajednice koje su već registrovane u skladu sa Zakonom iz 1977. godine mogu biti automatski prepoznate i mogu steći pravni subjektivitet. Ovo pravilo treba da bude primjenjeno i na vjerske zajednice koje su faktički prepoznate kao pravna lica, pri čemu je posebno pomenuta Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori, za koju eksperti Venecijanske komisije smatraju da ima nesporan pravni subjektivitet koji je decenijama prepoznat u praksi.

Venecijanska komisija smatra da diskriminatorno državljanstvo i teritorijalni zahtjevi za registraciju vjerskih zajednica treba da budu uklonjeni, a formalni zahtjevi za registraciju treba da budu ograničeni na one koji su neophodni za identifikaciju vjerske zajednice i verifikaciju ispunjenosti zakonskih uslova za registraciju. Ističu i da neopravdani zahtjevi kao što su informisanje o „načinu djelovanja (...) koji zajednica koristi za obavljanje vjerskih običaja” ili „osnovnim vjerskim tekstovima vjerske zajednice u autentičnom tekstu” treba da budu uklonjeni.

Oni su tada smatrali da niz različitih blažih sankcija, poput upozorenja, novčane kazne ili povlačenja poreskih olakšica treba da budu definisani normama Nacrta zakona, kako bi se primijenili na manja kršenja zakonodavstva prije primjene najstrože sankcije, kao što je zabrana djelovanja i gubitak pravnog subjektiviteta.

Pravni eksperti Venecijanske komisije i OEBS/ODHIR-a smatrali su da način na koji su tada bile definisane određene norme Nacrta zakona predviđa procedure konfiskacije vjerskih objekata bez kompenzacije, što predstavlja jasno kršenje prava na mirno uživanje posjeda. Navode da objašnjenja koja je Vlada dala u pismu od 26. novembra 2015. godine u odnosu na pravni opseg ove procedure nijesu podržana trenutnom formulacijom navedenih članova. Ovim pitanjem se, kako kažu, treba pozabaviti na adekvatan način u posebnom zakonu, koji treba da pruži materijalne i procesne garancije kako bi se izbjeglo bilo kakvo nelegitimno miješanje u svojinska prava vjerskih zajednica.

Iz svega navedenog možemo vidjeti da je i tada nekoliko pitanja predstavljalo kamen spoticanja, kada je formalno-pravni aspekt u fokusu. To su pitanje svojine i pitanje registracije, odnosno nespremnost crnogorske vlasti da predviđenom normom prepozna tradicionalne

vjerske zajednice u Crnoj Gori, što bi samo po sebi relaksiralo i pitanje svojine. Međutim, tu je izvor tenzije koja izlazi iz pravnih okvira i dobija karakteristike političkog, istorijskog i nacionalnog pitanja; dobija dvije strane u ideološko-nacionalnim rovovima, spremne da svoje stavove i djelovanje dodatno opterećuju raznim istorijskim antagonizmima.

Da li je to dobro mjesto na kome bi sve ove karakteristike trebalo da se prelamaju i rješavaju uz neki vid konflikta, ili bi pak trebalo pribjeći društvenom dijalogu, pa makar trajao godinama ili čak decenijama – mislim da na ovo pitanje svi razumni mogu lako dati odgovor.

Crna Gora je obnovila svoju nezavisnost na referendumu 2006. godine. Sada suverena i međunarodno priznata država, koja je u međuvremenu postala i članica NATO saveza, ima potrebu da suverenitet afirmiše u svim segmentima društva. Kako smo već naveli, sama Venecijanska komisija prepoznaje anahronost nasljeđenog zakonskog rješenja još iz vremena komunizma, kada položaj vjerskih zajednica nije bio povoljan, ako ni zbog čega drugog a ono zbog činjenice da su religije smatrane nekim vidom prevare, a da se sami pripadnici vjerskih zajednica nijesu smjeli zalagati za veći stepen vjerskih sloboda. Sve se mijenja početkom devedesetih godina kada dolazi do afirmacije nacionalizama, kada vjerske zajednice počinju da se bude iz višedecenijskog košmara društva zarobljenog jednopartijskom ideologijom, kako to i same dominantno vide. Jednu neslobodu zamjenjuje druga, socijalističko-komunistička ideologija stvaranja novog čovjeka i odumiranja države (gdje država kao aparat prinude nikada nije bila jača), zamjenjuje je nacional-šovinistička matrica u kojoj dijelovi vjerskih zajednica vide svoju pozvanost ne samo da učestvuju u velikodržavnim ili secesionističkim projektima, već da gdje god mogu doprinesu kreiranju državnih politika. Toga nije bila pošteđena ni SPC, a kontinuitet razvoja odnosa između političkih zajednica i vjerskih organizacija imamo do danas. Pojavili su se različiti oblici saradnje i djelovanja koji evoluiraju. U Crnoj Gori imamo podršku Mitropolije crnogorsko-primorske i mitropolita Amfilohija Đukanoviću kao protivkandidatu Momiru Bulatoviću 1997. godine, gdje će na neki način, ne miješajući se, doći do podrške Đukanovićevoj politici koja je išla ka referendumu za nezavisnost Crne Gore, pa čak i u toku referendumске kampanje.

Kasnije su se pogledi i usmjerenje interesa mijenjali, pa je nakon što je zvanična Podgorica priznala Kosovo (što je za crkvene krugove značilo da je odluku donio sam

Đukanović) došlo i do promjene stava, pa i „političkih favorita”. Ipak, nas prvenstveno interesuje šta imamo danas. Kakav je danas odnos između vlasti u Podgorici i Beogradu i SPC? Uz sva politička slikanja ovih odnosa, moramo pokušati da sagledamo ove odnose iz ugla konkretnih međunarodnih i internih akata.

Gdje još možemo tražiti izvore antagonizama? U kom trenutku prošlosti, odnosno istorije? Koliko je relevantan istorijski podatak da je Crna Gora 1918. godine utopljena u državu Srba, Hrvata i Slovenaca, tako što je Crna Gora prvo pripojena Srbiji, nakon čega je ostala bez države, imena i naravno bez samostalne crkve? Da li je potrebno, je li oportuno „ispravljati istorijske nepravde” kod činjenice da su države Zapadnog Balkana (pa i Crna Gora) još uvijek daleko od cilja da postanu građanska društva sa demokratskim uređenjem koje ima svoju funkcionalnost.

Na posljednjem partijskom kongresu, Đukanović je izgovorio sledeće riječi: „Vođen dosljednim opredjeljenjem za zaštitu i afirmaciju prava i sloboda svakog građanina, dakle i vjerskih sloboda, DPS ima razumijevanje za očekivanja jednog dijela naše javnosti da u procedurama utemeljenim u građanskim i kanonskim propisima i pravilima obnovi istorijski neupitnu Crnogorsku pravoslavnu crkvu”.⁴ Ovako postavljen politički cilj direktno je suprotan zalaganju za uspostavljanje liberalnih principa demokratije. Neprimjereno je politički program jedne, kako joj ime kaže, socijalističke partije opterećivati najavama obnove vjerskog subjekta. Ako misle da afirmišu princip odvojenosti države i crkve, država i njena vlada ne smiju osnivati, podržavati i davati prednost bilo kojoj vjerskoj zajednici ili vjerskom subjektu.

Crnogorska vlast je svoju decenijsku vladavinu dobrim dijelom zasnivala na velikim temama, od Jugoslavije bez alternative, preko razlaza sa politikom Slobodana Miloševića, do referendumu za nezavisnost Crne Gore i članstva u NATO. „Ispravljanje istorijskih nepravdi” jeste opasna igra, ali i igra koja može da donese najviše političkih pa i drugih benefita. Kako su velike teme iza nas i pamćenje brzo blijedi, crnogorska vlast je iskusno uočila značaj i aktuelnosti pitanja statusa SPC na teritoriji Crne Gore. Međutim, kada osim polja realpolitike koje forsira DPS i partijske potrebe da se u prvi plan iznesu teme „koje samo homogen i jak DPS može da iznese” pogledamo još neke moguće uzroke otvaranja pitanja „čije su crkve u Crnoj Gori”, dolazimo do vrlo konkretnih i govornjivih poteza Vlade Srbije.

⁴ <http://rs.n1info.com/Region/a548392/Djukanovic-Crnogorska-pravoslavna-crkva-istorijski-neupitna.html>

Portal Vesti,⁵ a i brojni drugi mediji u Srbiji i Crnoj Gori, u aprilu 2019. godine objavljuju vijest o donošenju Strategije za očuvanje srpskog identiteta i nacionalnog jedinstva srpskog naroda u regionu. Ciljevi donošenja ovog akta jasno su navedeni u tekstu i glase: „Srbima je potrebna strategija koja će sprečiti da postojeće međudržavne granice u regionu istovremeno postanu i etničke, jezičke, verske i kulturološke. Nacionalna strategija podrazumeva otvorenu svest za srpsko objedinjavanje za jedinstvenim identitetom, pa srpska povezivanja treba da koriste sve modele organizovanja koji mogu da nadoknade odsustvo naše državne celovitosti. U tom povezivanju, bez obzira na granice, bitnu kariku čine srpski jezik, Srpska pravoslavna crkva, kulturna i ekonomska povezivanja”. Sam Vučić u cijeloj priči sebe predstavlja kao „zaštitnika srpskog naroda”, što mu donosi sigurne političke poene.

Ipak, ova priča ima svoju istoriju, a u centru je mnogo ozbiljniji i zvanični dokument Vlade Srbije iz 2011. godine. To je Strategija očuvanja i jačanja matične države i dijaspora i matične države i Srba u regionu („Sl. glasnik RS”, br. 4/2011 i 14/2011). Ova Strategija kao jednu od mjera za ostvarivanje cilja navodi „pozicioniranje Srbije kao matične države svih njenih državljana koji žive u inostranstvu, Srba u regionu, kao i pripadnika srpskog naroda iseljenika sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihovih potomaka”. Ovako postavljen cilj ima dramatičnu konotaciju u Crnoj Gori, jer je dvojni identitet – stvoren kao posljedica istorijskih tokova – postao jasna specifičnost crnogorskog društva. Strategija konkretizuje svoje ciljeve u posebnom dijelu pod nazivom „Projekcije očuvanja i jačanja odnosa matične države i Srba u regionu”. Osvrt na Crnu Goru je sljedeći: „Republika Srbija trebalo bi da posle Bosne i Hercegovine stavi Crnu Goru u središte svoje spoljne i regionalne politike. Imajući u vidu viševjekovne istorijske i civilizacijske neraskidive veze dve države i naroda, važno je obezbediti srpskom narodu ravnopravnost i pravednu zastupljenost u državnim ustanovama, državnoj upravi i lokalnoj samoupravi. **Neophodno je dati državljanstvo svim pripadnicima srpskog naroda koji to žele.** Kontinuirana ulaganja u političku, ekonomsku i kulturnu emancipaciju i razvoj srpskog naroda od posebne su važnosti. **Posebno je neophodno sistemski urediti i garantovati stečeno pravo na školovanje na srpskom jeziku.** Srpski jezik se ne vezuje samo za

⁵ <https://www.vesti.rs/Drustvo/Usvojena-Strategija-ocuvanja-srpskog-identiteta-i-nacionalnog-jedinstva-srpskog-naroda-u-regionu.html>

Srbe u Crnoj Gori, nego i za veliki broj Crnogoraca koji i dalje svoj jezik zovu tradicionalnim, srpskim imenom.

Republika Srbija daje podršku:

– **restituciji oduzete imovine građanima srpske nacionalnosti, srpskim udruženjima i institucijama (banke, štedionice, kulturno-prosvetna društva), kao i Srpskoj pravoslavnoj crkvi;**

– obnovi sakralnog nasleđa srpskog naroda;

– **razvoju prosvetne oblasti i Srpske pravoslavne crkve (bogoslovije, gimnazije, osnovne škole, obdaništa, itd.).**

Ministarstvo vera trebalo bi da nastavi finansiranje i brigu o sveštenstvu i monaštvu radi njihove duhovne misije u funkciji očuvanja nacionalnog identiteta, pružanje pomoći verskim, kulturnim i obrazovnim ustanovama, izdavačkim projektima, radio i TV stanicama i obnovi i sanaciji sakralnih objekata (obnova sakralnog nasleđa srpskog naroda)."

Činjenica je da su i kongresna deklaracija koju je izgovorio Đukanović o potrebi obnove Crnogorske pravoslavne crkve, i Strategija za zaštitu nacionalnog identiteta i jedinstva srpskog naroda svuda po svijetu pa i u Crnoj Gori, što je Vučiću dalo političku platformu da sebe politički proglasi zaštitnikom srpskog naroda ma gdje bio, poslužile i služe za političke egzibicije, dijelom dogovorene sukobe, manipulacije koje će pomoći očuvanju vlasti; ali i pored toga, ovdje imamo i opasne igre.

Kada u Strategiji konstatujete da srpsko državljanstvo treba u Crnoj Gori dati svima koji to žele, teško da se to može drugačije protumačiti sem kao loša namjera. Crna Gora ima svoj sistem državljanstva, a na obostrano zadovoljstvo građana Srbije i Crne Gore nekoliko puta je najavljivano bilateralno rješenje ovog pitanja. Ipak, građani su ostali uskraćeni za moguće rješenje, ali je ostavljen prostor za razne „mitske vizije” i, naravno, političke manipulacije neodgovornih političkih elita.

Utvrđiti cilj da je neophodno sistemski urediti i garantovati stečeno pravo na školovanje na srpskom jeziku i pored činjenice da su crnogorski zakoni to riješili, te da su crnogorski i srpski

jezik suštinski izjednačeni u obrazovnom sistemu Crne Gore, u najmanju je ruku površno. Legitimno je da se pojedine stranke u Crnoj Gori zalažu za promjenu Ustava, posebno u dijelu jezika i vraćanja srpskog jezika na nivo službenog, pa čak i da se zalažu za novi referendum koji bi težio ponovnom uspostavljanju nekog oblika državne zajednice. Ali guranje srpskog naroda u Crnoj Gori prema statusu manjine znači postavljanje međa po sredini porodičnih domaćinstava. Mogli bismo reći da je doprinos ovom antigradanskom konceptu potekao upravo iz deklariranih građanskih struktura, poput Tadićevog DS-a u Srbiji i, već smo rekli, Đukanovićevog DPS-a u Crnoj Gori, jer u nacionalistički koncipiranim politikama svaka akcija ima reakciju, polako se uspostavlja sistem svojevrsnog taliona, koji ograničava mogućnosti zajednica. Umjesto istinske saradnje dva zaista bliska naroda, izgradnje bilateralnih odnosa koji će biti afirmacija demokratskih principa, krećemo se tankom linijom jalovog nacionalizma.

Kada u zvaničnom dokumentu Republike Srbije zapišete da će se dati podrška restituciji oduzete imovine građanima srpske nacionalnosti u Crnoj Gori, kao i Srpskoj pravoslavnoj crkvi, umjesto poštovanja građanskog principa jednakosti svih građana pred zakonom šalje se loša poruka, koja će realpolitici i njenim eksponentima po pravilu služiti za manipulaciju procesima. Prava i pravde nema, niti je može biti, ako bilo koje svojstvo opredjeljuje prednost ili diskriminaciju u postupku pred državnim organima. Kako je od 2011. godine došlo do raznih vidova afirmacije ciljeva zapisanih u Strategiji očuvanja i jačanja matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu, nije bez osnova bilo očekivati neki vid reakcije zvanične Podgorice. Ta reakcija je došla u vidu Zakona koji dodatno podstiče podjele, a vladajućem staležu omogućava temu za političke manipulacije, van korpusa „životnih tema“.

Strategija iz 2011. godine je poslužila kao osnova za strategiju donijetu na Konferenciji srpskih nacionalnih organizacija iz zemalja regiona 2019. godine. Ciljevi su manje-više identični. Sama Strategija iz 2011. godine mijenjana je (između ostalog) zbog reakcija zvanične Podgorice i Zagreba.

Izmjene su se odnosile prvo na odjeljak „Posebni deo projekcije očuvanja i jačanja odnosa matične države i Srba u regionu“, u dijelu „Crna Gora“. Iz tog dijela izbačena je rečenica: „Takođe, Republika Srbija treba da kao cilj svog nastojanja postavi priznanje političke konstitutivnosti srpskom narodu u Crnoj Gori, što podrazumeva činjenicu da do ispunjenja ovog

važnog cilja srpski narod mora da uživa puna nacionalna prava". Drugom izmjenom iz odjeljka „Željeni standardi” izbačena je rečenica „Pored Bosne i Hercegovine u kojoj su već u statusu konstitutivnog naroda, konstitutivnost bi trebalo da bude ponovo uspostavljena za srpski narod u Republici Hrvatskoj i za srpski narod u Crnoj Gori”.

Tadašnji premijer Crne Gore Lukšić je novinarima na Cetinju kazao da je potez Beograda „ohrabrujući” i da je odluka Vlade Crne Gore da se Srbiji uruči protest zbog tog dokumenta nešto o čemu odlučuje Vlada. Premijer je dodao da se o tome konsultovao sa predsjednikom Republike Filipom Vujanovićem. Lukšić je naveo da Vujanović dijeli stav Vlade, koja je ocijenila da je Strategija Vlade Srbije „direktno miješanje” u unutrašnje stvari Crne Gore. „Mislim da je Vlada bila pozvana da učini jedan ovakav gest. Ali, u svakom slučaju imao sam prilike da razgovaram telefonom sa Vujanovićem i on apsolutno dijeli ovakav stav, i čini mi se da će on to i ponoviti u razgovoru koji će uskoro imati sa predsjednikom Srbije Borisom Tadićem”, kazao je tada Lukšić. Državni sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Crne Gore Nebojša Kaluđerović tada je uložio ambasadoru Srbije u Podgorici Zoranu Lutovcu oštar protest zbog Strategije Vlade Srbije o odnosima sa Srbima u regionu. Kaluđerović je Lutovcu rekao da su isticanje zahteva za konstitutivnost srpskog naroda u Crnoj Gori, kao i uloga Srpske pravoslavne crkve (SPC), uticali na ocjenu Vlade da je Strategija Srbije „direktno miješanje” u unutrašnje stvari Crne Gore. Ovaj izvještaj se mogao naći u medijima 2011. godine.⁶

To su bili tadašnji odjeci donijete Strategije, a posljedice možemo vidjeti i danas. U oči posebno upada opredjeljenje Vlade Srbije da strateškim dokumentom naruši osnovni princip odvojenosti crkve i države. Odstupa se od principa da se vjera određuje kao striktno personalna, privatna stvar. Čak se otišlo daleko i od stava da se pravo na vjersko ubjeđenje i praksu tretira kao ljudsko pravo koje mora biti zaštićeno jednako kao i ostala prava.

Umjesto da se nakon prvih pozitivnih koraka krenulo u bilateralne pregovore, i afirmisao odgovoran odnos prema osjetljivim istorijskim, nacionalnim i crkvenim pitanjima, koja su inače isprepletana i često se dijele između dvije države, što opet znači da ih nijedna ne može „prisvojiti”, vladajuća struktura u Crnoj Gori pribjegava donošenju spornog Zakona o slobodi

⁶ http://www.rtv.rs/sk/politika/izmenjena-strategija-o-srbima-u-regionu_243256.html

vjeroispovijesti, što cijelom (sada već decenijskom) kontekstu taktički osmišljenih provokacija daje karakter duboke krize.

Kako primjećuje g. Sekulović u svom radu objavljenom u *Pravnom zborniku*, odnosi između države i crkve u Crnoj Gori su pod snažnim političkim pritiskom koji prevazilazi same protivrječnosti između ovih institucija, a teško da moderno društvo može da ih trpi. Podvojenost u odnosu na nacionalno opredjeljenje, državni status, spoljno-politička opredjeljenja čine ovaj odnos izuzetno složenim. Ukoliko se jedni tretiraju kao izrodi od pravog identiteta, proizvodi zavjere ateističkih diktatura, a drugi smatraju kočničarima izgradnje nacije i modernosti, kao i paralelnim nosiocima državne moći, do poželjnog ambijenta za usvajanje i primjenu zakona se ne može doći.⁷

II PRAVNI POGLEDI

Klima u kojoj bujaju antagonizmi teško da može proizvoditi dobra rješenja. U tom kontekstu dobili smo i Zakon koji ima loše, neizvedene, konfliktne norme u dijelu koji se bavi svojinskim pravima, i dijelu koji se bavi registracijom. Te norme su u suprotnosti i sa samim pravnim sistemom Crne Gore.

Advokatica Darka Kisjelica, u svom autorskom tekstu u *ND Vijesti*, detaljno analizira neke sporne članove Zakona o slobodi vjeroispovijesti, tvrdeći da tekst Zakona ne obezbjeđuje potrebne evropske standarde. U osvrtu na aktuelno mišljenje Venecijanske komisije na tekst Zakona, ona tvrdi da je tokom javne debate koja se ovih dana vodi o Zakonu o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenju i pravnom položaju vjerskih zajednica, („Sl. list CG”, 74/2019), više puta ponovljena samo djelimično tačna tvrdnja da je Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija) Savjeta Evrope dala pozitivnu ocjenu o Nacrtu ovog zakona u

⁷ „Zakon o slobodi vjeroispovijesti – između politike i prava”, *Pravni zbornik* 3/2019, str. 205, autor mr Sergej Sekulović.

mišljenju 953/2019 od 24.06.2019. Mišljenje sadrži brojne primjedbe i preporuke, posebno u odnosu na čl. 62 i 63 Nacrta zakona.

U mišljenju se navodi: *...Generalno nije problematično da lex specialis propisuje poseban upravni sudski postupak, ukoliko materijalna i procesna pravila garantuju isti nivo sudske zaštite koji postoji u građanskom postupku. Građanski sudovi u tom slučaju mogu da ostanu po strani, budući da postoji jednaka zaštita u takvom upravnom postupku (koji se u Crnoj Gori okončava pred Vrhovnim sudom, sa mogućnošću ustavne žalbe). Ovakva jednakost mora da obuhvata i materijalna pravila i procesnu zaštitu i garancije. U ovom slučaju, izmještanje ovih predmeta pred specijalizovani sud bi moglo da poveća efikasnost i konzistentnost odlučivanja.* (mišljenje, Dio G – Imovina vjerskih zajednica, stav 66, na kraju).

Iz čl. 63, st. 2 Zakona jasno je da je potpuno izostala odredba koja bi garantovala obavezu upravnih organa da primjenjuju važeće materijalno pravo kojim se uređuje sticanje i zaštita prava vlasništva. Organi uprave i Upravni sud neće (niti su to ikada radili) primjenjivati Zakon o svojinsko-pravnim odnosima („Sl. list CG”, 19/09) u pogledu raspravljanja o osnovima za sticanje prava vlasništva kao što su održaj, građenje, građenje na tuđem zemljištu i sl. Nepropropisivanjem obaveze primjene Zakona o svojinsko-pravnim odnosima nije ispunjen cilj koji je Venecijanska komisija imala u vidu, a to je da se vjerskim zajednicama obezbijedi pravna zaštita po kvalitetu jednaka onoj koja se postiže pred redovnim sudovima.⁸

Venecijanska komisija u mišljenju iznosi i sledeće: *Evidentno je da upravni i sudski postupci kroz koje će se utvrđivati svojinska prava (uključujući i primjenu svih drugih pravnih pravila) moraju da budu u skladu sa čl. 1 Protokola 1 Konvencije i čl. 6 i 13 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, a prema interpretaciji Evropskog suda za ljudska prava u njegovoj dosadašnjoj praksi. I možda najvažniji dio mišljenja kaže: Takođe, sledeća opažanja i preporuke treba da budu istaknute: prvo, iako je Delegaciji objašnjeno da bilo koji dokazi (uključujući pisane dokaze i svjedočenja) mogu da budu priloženi od strane vjerske zajednice u cilju dokazivanja valjanog pravnog osnova upisa, tekst Nacrta ne pominje koji će se standardi dokazivanja primjenjivati u tim postupcima. Na primjer, članovi Nacrta ne pominju da*

⁸ <https://www.vijesti.me/kolumne/dio-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti-ne-obezbjeduje-evropske-standarde>

li dugotrajna savjesna državina sama po sebi predstavlja dokaz (sa fusnotom 25 koja se poziva na slučaj „Sveti manastiri protiv Grčke” 09. 12. 1994, predstavka br. 13092/87; 13984/88, u vezi dokazivanja sticanja svojine održajem, prim. aut.), kao ni da li upis u katastar, sam po sebi, predstavlja početak dokaza. Nacrt bi, prema tome, trebalo da propiše ključne standarde dokazivanja koji će se primjenjivati u upravnim i sudskim postupcima radi dokazivanja prava svojine. Vlasti su objasnile da će već postojeća pravila dokazivanja u zakonima koji uređuju upravni i građanski postupak biti korišćena prilikom primjene zakona. I u ovom slučaju bi jasno pozivanje na relevantne odredbe ovih zakona trebalo da bude propisano u Nacrtu.

Šturo i neprecizne odredbe članova 62 i 63 Zakona i njihova buduća primjena pred organima uprave ne mogu da obezbijede standarde koje zahtijeva Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 1 Protokola 1 Konvencije (pravo na mirno uživanje imovine), članu 6, st. 1 Konvencije (pravo na pravično suđenje) i članu 13 (pravo na djelotvorni pravni lijek) i standarde prateće sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava, najprije zbog izostanka odredaba o obavezi primjene Zakona o svojinsko-pravnim odnosima i pravila o teretu dokazivanja, zatim nedostatka kriterijuma o tome koji će dokaz o vlasništvu država morati da priloži uz zahtjev za promjenu upisa prava vlasništva.

Već sada su, prije početka primjene Zakona, lako zamislivi samo neki od brojnih problema sa kojima će se upravni organ i Upravni sud suočiti prilikom odlučivanja: da li su odredbe Ustava Knjaževine Crne Gore iz 1905. same po sebi dovoljan dokaz imovinskih prava države ili su potrebni dodatni dokazi, kao što su uknjižba ili tapija na ime države za ove nekretnine? Dalje, s obzirom na to da se teritorija Knjaževine (kasnije Kraljevine) razlikovala od teritorije današnje Crne Gore, te Ustav iz 1905. uopšte nije primjenjiv na oblasti koje nisu potpadale pod njen suverenitet, da li će država prilikom podnošenja ovog zahtjeva prilagati i geografske ili geodetske karte iz 1905. godine? Koji će se pravni režim primjenjivati na primorje koje je bilo pod Austrougarskom carevinom?⁹

Sve su ovo legitimna pitanja, na koja aktuelni zakonski tekst nije dao odgovor, što ga čini virusom u pravnom sistemu Crne Gore. Sa druge strane, u želji da se doskoči raznim akcijama za

⁹ <https://www.vijesti.me/kolumne/dio-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti-ne-obezbjeduje-evropske-standarde>

očuvanje, afirmaciju pa i političku kalkulaciju crkvenih krugova potpomognutim vrhom vlasti u Beogradu, sa organizacionim političkim cjelinama u državama regiona, vlast u Crnoj Gori je izabrala loš, nedemokratski potez, i time dodatno produbila već izražene podjele u društvu. Jedan od ključnih motiva da se baš u vrijeme blagih dana, u uzavreloj atmosferi, po svaku cijenu usvoji ovaj Zakon je nesumnjivo politička procjena. Naravno, uslijedio je odgovor u vidu protestnih litija, koje su u kontinuitetu izvodile na desetine hiljada građana na ulice crnogorskih gradova, a taj broj je dostizao i sto hiljada. Svaka odgovorna vlast bi se zamislila nad povučenim potezom i razmišljala o mjerama za zaustavljanje društvene krize. Početni koraci jesu povučeni i ušlo se u prvi krug pregovora, koji su prekinuti zbog opasnosti od epidemije COVID-19, ali se očekuje da budu nastavljene odmah nakon što opasnost prođe. Na koji način će biti nastavljene protestne litije, ostaje da se vidi. Značajna činjenica je i to da su izbori blizu, a da je donošenjem spornog Zakona društvo dobrim dijelom vraćeno u predreferendumska stanje, što vladajućem DPS-u otvara prostor suverenog zaštitnika državnih i nacionalnih interesa. Da li je sam DPS predvidio posledice, da li postoji dogovor sa vlašću u Beogradu, jer Vučić kao „zaštitnik svih Srba” vodi „tešku” borbu za očuvanje nacionalnog identiteta i jedinstva srpskog naroda u regionu, sa akcentom na Crnu Goru i BiH, tako se manje priča o Kosovu, ali i o životnim temama. Da li je Đukanoviću bolje da kanališe narod i nezadovoljstvo na litijama kojima se brane svetinje, iako je to ponekad groteskna konotacija, nego da ima narod na demonstracijama zbog ogromne korupcije, divljanja organizovanog kriminala i javnih finansija na staklenim nogama? Ovo su legitimna pitanja, koja cijelu situaciju čine dodatno teškom, posebno kod činjenice da opozicione strukture ni u Srbiji ni u Crnoj Gori još uvijek ne predstavljaju pravu alternativu i političku prijetnju vlasti.

Radi postizanja ravnoteže aktuelnih javnih stavova, osvrnućemo se i na stav koji je iznijela Aneta Spaić, dekan Pravnog fakulteta u Podgorici. Ona smatra da se ovim Zakonom ne krši Ustavom garantovano pravo na svojinu.

„Nasuprot fantazmagorijskim tezama kojima se podržavaju ideje o 'otimačini' imovine vjerskih zajednica, članovi 62 do 64 su razrade ove ustavne norme kojima se dodatno garantuje da svako onaj ko ima dokaz o svojini kao vlasnik će biti i pravno prepoznat u pravno uređenom režimu”, kazala je Spaić agenciji MINA.

Ona je podsjetila da član 14 Ustava propisuje da su vjerske zajednice odvojene od države, da su ravnopravne i slobodne u vršenju vjerskih obreda i vjerskih poslova.

Nijedan član Zakona o slobodi vjeroispovijesti, smatra ona, nije u suprotnosti sa ovom ustavnom normom.

„Još nijesmo čuli ni za jedan pravni sistem u kojem pitanje registracije vjerskih zajednica i sadržine prava koje one imaju na vjerskim objektima nije uređeno zakonom. Kako u Srbiji, gdje je država vlasnik značajnih vjerskih objekata Srpske pravoslavne crkve, tako u svim drugim sistemima u kojima se od vjerskih zajednica očekuje da poštuju pravni poredak koji država kreira”, rekla je Spaić.¹⁰

Važno je prezentirati cjelovitost stava gospođe Spaić. Tako u nastavku svoje eksplikacije ona pojašnjava da je netačno da je teret dokazivanja na vjerskim zajednicama: „Članovi 62 do 64 jasno i izričito propisuju da je Uprava za nekretnine dužna da u postupku utvrdi da li su ispunjeni vrlo decidirani i jasni uslovi”, kazala je Spaić.

Prema njenim riječima, na državnim institucijama je da dokažu da je svojina državna, i to ispunjavanjem dva kumulativna uslova.

„Zakon je jasan – državne institucije, a ne vjerske zajednice, moraju dokazati da je predmetni vjerski objekat sagrađen od javnog novca, ili iz zajedničkih sredstva građana, ili da je bio u državnoj svojini do 1. decembra 1918. godine, dok se drugi pripisani uslov odnosi na nepostojanje dokaza o pravu svojine vjerskih zajednica. Tek kumulativnim ispunjavanjem ovih uslova može se upisati pravo svojine države na vjerskim objektima”, kazala je Spaić.

Kako je objasnila, ukoliko vjerska zajednica smatra da neki od uslova nije ispunjen pri upisu, može osporavati njegovu zakonitost u drugostepenom upravnom postupku.

„Nakon toga, vjerska zajednica upravnim sporom takođe može preispitivati zakonitost upravnih akata i tražiti da ih sud poništi, ukoliko smatra da nije ispunjen neki od uslova ili da organ uprave nije adekvatno utvrdio da li je ispunjen ili nije”, rekla je Spaić.

¹⁰ <https://www.portalanalitika.me/clanak/356586--spaic-nesporna-ustavnost-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti>

Konačno, kako je kazala, ni kada se određeni vjerski objekat upiše kao državna svojina to ne znači da ga vjerske zajednice neće moći upotrebljavati.

„Činjenica da Zakon ne definiše način upotrebe otvara mogućnost da se to pitanje uredi temeljnim ugovorom, ukoliko strane budu zainteresovane za njegovo zaključivanje, pa i uz eventualno učešće eksperata Savjeta Evrope i Venecijanske komisije”, kazala je Spaić.

Na pitanje da li se pravo svojine može utvrđivati u upravnom postupku, ona je kazala da je u odluci Vrhovnog suda u pojedinačnom predmetu (a ne u načelnom pravnom stavu Vrhovnog suda, kako se spekuliše) određeno da se pravo svojine ne može utvrđivati u upravnom postupku, osim u postupku izlaganja.

„Sud sudi na osnovu Ustava i zakona, pa je ova presuda donijeta na osnovu materijalno-pravne situacije koja je postojala u trenutku donošenja odluke. Kada se izmijeni bilo koji propis, jasno je da će se promijeniti i sudska praksa”, rekla je Spaić.

U prilog ovoj tezi ide, kaže ona, i mišljenje Venecijanske komisije o primjeni upravnog postupka u odlučivanju o svojinskim pravima na vjerskim objektima.

Spaić je podsjetila da Zakon o državnom premjeru i katastru utvrđuje da svako ko smatra da je upisom prava svojine u katastar nepokretnosti povrijeđeno njegovo pravo svojine može tužbom u roku od tri godine tražiti brisanje upisa i povraćaj u pređašnje stanje.

„Rok od tri godine je prekluzivan. Zakon o slobodi vjeroispovijesti je *lex specialis* i njegove materijalno-pravne i procesno-pravne odredbe ne moraju biti usaglašene sa drugim zakonima”, kazala je Spaić.¹¹

Iz navedenog je jasno da postoji jasna politička osnova donošenja Zakona koji ne korespondira sa pravnim sistemom Crne Gore, gdje je osnovna poruka da je država ta koja propisuje pravila igre, a da je vlast ta koja će sve kreirati u odnosu na svoj politički interes.

Nasuprot stavu dekana Pravnog fakulteta u Podgorici, možemo pogledati stavove koje je na ovu temu iznijela direktorica Akcije za ljudska prava iz Podgorice, Tea Gorjanc Prelević. Ona nema dilemu da je razumno odustati od primjene spornih članova.

¹¹ <https://www.portalanalitika.me/clanak/356586--spaic-nesporna-ustavnost-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti>

Gorjanc Prelević jasno navodi da je „Vlada netačno uveravala VK da novi postupak obezbjeđuje isti nivo zaštite kao parnični postupak. Upravni postupak nije kontradiktoran postupak, kakav se zahteva (*Hentrich*, 1994 § 42, 49, 56), a ni upravni spor ne dostiže obećani nivo zaštite jer: a) svodi se na provjeru zakonitosti upravnog akta kojim je već oduzeto pravo svojine; b) teret dokazivanja je prebačen na stranu kojoj je imovina oduzeta, za razliku od parnice, gdje upravo onaj ko osporava pravo na nečiju imovinu to pred sudom treba i da dokaže, i c) uskraćuje se jedan nivo sudske zaštite. Tako je univerzalni procesni režim za zaštitu imovinskih prava u Crnoj Gori promijenjen samo za vjerske zajednice, tj. za SPC koja jedina nema ugovor sa državom, i to tako da pogoduje državi koja namjerava da postane vlasnik predmetne imovine. Čak i ako bi Upravni sud postupao u svemu kao parnični sud, jedna instanca u sudskoj zaštiti bi nedostajala, a teret dokazivanja ostao na štetu onoga kome je imovina oduzeta, što ukazuje na nedovoljno pravičan postupak u odnosu na postojeći pravni sistem.

Venecijanska komisija je uslovno dala zeleno svjetlo Zakonu o slobodi vjeroispovijesti na osnovu uveravanja predstavnika Vlade da on zapravo ne odstupa od pravnog poretka Crne Gore, i da ne propisuje rješenja kojima se *ad hoc* regulišu pitanja imovine vjerskih zajednica. Međutim, u kontekstu drugih važećih zakona, koje VK nije analizirala, sporne zakonske odredbe daju drugačiju sliku.

Očigledno je da bi oduzimanje imovine na osnovu odredbi novog Zakona teško prošlo test poštovanja garancija prava na mirno uživanje imovine Evropske konvencije o ljudskim pravima i Ustava Crne Gore. Bilo bi razumno već sada odustati od primjene spornih zakonskih odredbi i otvorena pitanja regulisati u okviru važećeg pravnog poretka.”¹²

Mogli bismo konstatovati da se suština problema koji je izazvao krizu ovih razmjera, krije u poremećaju „političkih odnosa” između države i Mitropolije crnogorsko-primorske (SPC). Ostaju pregovori kao šansa da se ovaj odnos uravnoteži. Možemo se saglasiti i sa dijelom mišljenja Venecijanske komisije da Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica donosi značajne pozitivne promjene postojećeg zastarjelog zakonodavstva,

¹² <https://www.vijesti.me/kolumne/razumno-je-odustati-od-primjene-spornih-odredbi-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti>

da unosi liberalan pristup u dijelu procedura registracije, poštovanja autonomije, vjerske pouke, osnivanja vjerskih škola, i da je generalno usklađen sa savremenim standardima u ovoj oblasti.

EVROPSKA ISKUSTVA

Da li postoji izgrađen međunarodni standard koji bi poslužio kao uzor na koji način urediti odnose između države i vjerskih zajednica? Evropski sud za ljudska prava je u predmetu „Handyside” zaključio da nije moguće kroz zakone država potpisnica Konvencije ustanoviti jedinstveni evropski koncept morala. Činjenica da običaji, politika i praksa u velikoj mjeri variraju od države do države, ponekad će ići u korist postojanja većeg stepena slobodne procjene u konkretnim slučajevima. U predmetu „Sahin protiv Turske” Sud je istakao da u cijeloj Evropi nije moguće uočiti jednoobrazni koncept značaja religije u društvu, te da se značenje ili uticaj javnog izražavanja vjerskih uvjerenja razlikuju u zavisnosti od vremena i konteksta. Sam Sud priznaje da je njegova stručnost u preispitivanju izvjesnih odluka donijetih u oblasti vjere ograničena. Kako je kvalitet odnosa između države i vjerskih zajednica proizvod složenih istorijsko-političkih kretanja koja su osobena za svaku političku zajednicu, odgovor na prvo pitanje je negativan. Ova konstatacija dodatno otežava cijeli odnos ili problem u Crnoj Gori.¹³

Možemo govoriti o dva ekstremna shvatanja odnosa države i vjerskih zajednica: s jedne strane je njihovo potpuno stapanje (teokratija), a s druge je otvoreni antagonizam. Između ova dva radikalna rješenja, koja uz određene izuzetke pripadaju prošlosti, **nalaze se modeli odvajanja uz saradnju i potpunog odvajanja**. Sami se oblici odvajanja u teoriji klasifikuju kao strukturalno, apsolutno, vrijednosno prilagođavanje, podjednako odvajanje ili neutralnost.¹⁴

Jedan od osnovnih principa odvojenosti crkve od države, koji važi u liberalnim demokratijama, jeste da nijedna država ili vlada ne mogu osnivati crkve. Ovaj princip ima i svoj nastavak, da vlade država ne smiju kroz zakonski tekst podržavati ili davati prednost jednoj vjeri

¹³ Mr S. Sekulović, citirani rad.

¹⁴ Ibid, str. 205.

ili svim tada poznatim vjerama. U tom dijelu crnogorski Zakon ima liberalni pristup ali, kako to i sama Venecijanska komisija prepoznaje u mišljenju iz 2015. godine, kod sistema registracije mogla bi da prepozna tradicionalne vjerske zajednice, odnosno da pribjegne institutu evidencije.

UMJESTO ZAKLJUČKA – INTERPLEJ KAO SUDBINA

U crnogorskom društvu, koje je dio nestabilnog regiona, gdje antagonizmi nikako da počnu slabiti i pretvarati se u dijalošku osnovu, svako insistiranje na nacionalizmu bilo kog predznaka otvara vrata političkoj manipulaciji (a, rekao bih, i korupciji), i drastično smanjuje egzistencijalne šanse građana. Zaljubljenost u svoj nacionalistički izraz, insistiranje na razlikama koje su tako male otvara veliki prostor za gubljenje vremena. Socioekonomske teme, vladavina prava, sistem obrazovanja, zdravstva, samo su usputne stanice naspram zavodljive simbolike nacionalnog ponosa. Taj klanac nacionalizma je idealno strateško mjesto za populističke politike. Kada se društva nađu u toj vrsti zasjede, sudbina demokratskih procesa, dijaloških napora je krajnje neizvjesna. Srpsko i crnogorsko društvo, a naravno i ostala balkanska društva, često su prepoznata kao ksenofobična, konfuzna, sa slabim institucijama i jakim liderima, što cijelu sliku dodatno komplikuje, jer smo i sami svjesni da u tim kritikama ima puno istine. Naravno, dominantno nas kritikuju zapadna društva, koja i sama godinama prolaze ksenofobične pojavne oblike, nesolidarnost, iako svi razumni sa Balkana uvažavaju demokratska dostignuća tih društava koja su nesporna, ali nijesu apsolutna vrijednost, već nešto što zahtjeva stalno preispitivanje i nadogradnju. Idejna kriza zapada, samozadovoljstvo i neki vid ksenofobije doveli su do toga da „periferija” Evrope na razvijeni Zapad više ne gleda kao na „jedinu šansu”. To je umnogome ohrabrilо nacionaliste i populiste, koji su shvatili da je današnji svijet mnogo naklonjeniji demagoškim postavkama nego što je ikad bio od pada Berlinskog zida, i da simbioza nacionalnih i vjerskih izraza može imati političku upotrebnu vrijednost.

Tako je još 2015. godine pitanje Zakona o vjerskim slobodama značajnije otvoreno, a da nije došlo do bilo kakvog napretka. Sam čin usvajanja ovog zakonskog akta uvećao je problem. Ostaje legitimno pitanje koliko je ova kriza ostavila ozbiljne posljedice na crnogorsko društvo,

koliko se ono udaljilo od Ustavom proklamovanog koncepta građanske države u kojoj nema većinskog naroda, u kojoj mjeri će ova teška lekcija iz razvoja demokratskog društva biti osvježujuća, ukazujući na mnoge opasnosti koje ovako postavljen problem može proizvesti, a koliko doprinijeti igranju političkih elita na podjelama radi rezultata na predstojećim izborima. Sve je otvoreno.

Podsjetimo se vrlo jasnog političkog sukoba Đukanović vs. Tadić. U tom političkom „nadmudrivanju” nije bilo „interpleja”, što je bio jasan znak da će neko politički preživjeti na vlasti, a neko ne. Oba lidera su u tom trenutku imala određenu podršku međunarodne zajednice, ali crnogorsko priznanje Kosova Tadić će prepoznati kao znak da je pomoć u obaranju režima koji personifikuje Đukanović u Crnoj Gori postao legitimni politički cilj. Nije se to radilo sasvim direktno, od strane partijske strukture na čijem čelu je bio Tadić, ali karakter komunikacije i logistika koja je pružana crnogorskoj opoziciji jasno su govorili o ozbiljnosti političkog sukoba.

Đukanović na volšeban način uspostavlja komunikaciju sa partijom u usponu, krilom Radikalne stranke koja se zove SNS, sa Vučićem i Nikolićem na čelu. Tadić će biti poražen, a Srbija dobiti neki vid svog Đukanovića u liku Aleksandra Vučića. „Interplej” koji su postigli Đukanović i Vučić trebalo bi ove godine da im obezbijedi nove izborne pobjede, da Đukanoviću da zamah čuvara državnosti i izvođača radova na zaokruživanju identiteta, a Vučića i definitivno utemelji kao zaštitnika svih Srba ma gdje bili.

Neophodno je primijetiti da Đukanović i Vučić nemaju direktnih konflikata, iako će odnosi dvije države na čijem su čelu postajati sve složeniji i zategnutiji. Tadić je politički poražen, dok su Vučić i Đukanović u prostoru „interpleja” vladari, a pitanje Kosova ostaje otvoreno.

Vučić će u polju političke manipulacije obilato i u kontinuitetu koristiti Tadićeve slabosti flertovanja sa idejom miješanja u unutrašnje odnose država u regionu, koju je institucionalizovao kroz afirmaciju nacionalne strategije, a Đukanović će uhvatiti priključak praveći svoju nacionalnu strategiju „ispravljanja istorijskih nepravdi”. Teško je zamisliti perfidniji način da se zarobe društva kao što su to u ovom trenutku srpsko i crnogorsko.

U Srbiji i Crnoj Gori imamo na djelu sukob Strategije i Zakona, dva jaka autoritarna lidera, više tendencija, i opet kažem: možda je sve samo film, a možda se opasno igraju našim sudbinama. Antagonizmi su na pozornici, oni imaju svoje simbole koji provociraju drugu stranu; ako se vrh i dogovorio, na hiljade aktivista to ne zna. Opasnost od miješanja u unutrašnja pitanja druge države ili države u unutrašnja pitanja crkve je upozoravajuća. A što kažu neki upućeni intelektualci,¹⁵ veza između svjetovnog i sakralnog domena mora biti dijaloška, ne antagonistička. Današnja društva su skoro po pravilu zasnovana na sekularnom poretku, i sa time se slaže najveći broj vjernika. Međutim, imamo razne pojavne oblike, pa vjerska organizacija negdje igra značajnu društvenu ulogu, baš kao i sekularna. Ako je u pitanju vjerska organizacija, ne mora da znači da je samim tim i retrogradna, stupidan je taj pristup mnogih građanskih aktivista koji nanosi veliku štetu dijalogu kao platformi za demokratsko rješavanje antagonizama.

Pošto (bar se nadam) ne mogu sebe da krunišu, postavlja se pitanje da li naši autoritarni lideri, svaki na svoj način, žele da utemelje neku vrstu nacionalnih teokratija. Istina je da Srbija za takvu akciju ima značajno više mogućnosti na raspolaganju, ali ni Đukanoviću ne bi išlo loše kada bi partijskom direktivom omasovio crkvu, kako je i najavio na partijskom kongresu. Jednostavna, ali opasna jednačina.

Rad na uspostavljanju istinskog građanskog, sekularnog i demokratskog društva, danas se u dobroj mjeri doživljava kao antipod afirmacije politike identiteta svedene na jedinstvo vjerskog i nacionalnog. Nacionalisti – od kojih su neki pobožni vjernici a neki ateisti, neki deklarirani desničari a neki deklarativni zagovornici liberalnih ideja – ovu jednostavnu jednačinu koriste za građenje političke, partijske i lične moći. Na sreću, postoji otpor ovom nepristojnom simplifikovanju i iz građanskih i iz vjersko-teoloških pozicija.

Sporni Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica u Crnoj Gori neophodno je vratiti zakonodavnom domu, jer su neophodne izmjene i dopune u dijelu prava svojine, kao i vraćanje arhitekture Zakona u okvire pravnog sistema Crne Gore.

¹⁵ <https://www.antenam.net/svijet/region/154943-amila-buturovic-veza-izmedju-svjetovnog-i-sakralnog-domena-treba-biti-dijaloska-ne-antagonisticika>

Proces treba voditi kroz dijalog koji je već počeo, ali koji treba usmjeriti prema dva cilja, od kojih po jedan neće lako pasti nekoj od strana. Prvi smo već konstatovali: on podrazumijeva da vladajuća struktura odustane od pokušaja da kroz *lex specialis* uređuje pitanja svojine (prvenstveno SPC) u Crnoj Gori, što predstavlja prikrivenu konfiskaciju, a drugi je potreba da se zakonom uspostavi jedan vid liberalnog uređenja slobode vjeroispovijesti ili uvjerenja, što sporni Zakon dobrim dijelom kroz uspostavljene norme i postiže.

Neophodno je i na bilateralnoj ravni rješavati mnoga pitanja poput državljanstva, visokoškolskog obrazovanja, kulturne razmjene, a sa jasnim ciljem otklona od strateških dokumenata koji imaju neprimjerenu nacionalističku osnovu. Kulturu, obrazovanje i zdrav pristup vjeri treba usmjeravati u pravcu razmjene koja će jačati razumijevanje, smanjivati antagonizme i biti brana političkim zloupotrebama.